

Марина Суздаль
Київ

Феномен духовної біографії М. Цертелєва

Микола Цертелєв (1790 – 1869) відомий як російський та український фольклорист, мовознавець, критик, літератор, громадський діяч. Саме завдяки його збірці українських дум «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819) було розпочато історію наукових публікацій українського народного епосу. Своєю діяльністю М. Цертелєв звертає до себе увагу знакових постатей, як-от: Г. Державіна, В. Жуковського, О. Пушкіна, Т. Шевченка, Д. Трощинського, О. Бестужева, М. Максимовича, М. Костомарова та ін.

Та, не потрапивши у фокус історії крупним планом, М. Цертелєв в гуманітаристиці поки що має статус «приреченого» на згадування, проте збагачення історіографії подібними біографіями доповнює мозаїчне панно культурно-громадського життя ХІХ ст.

Намагаючись реконструювати цілісний портрет М. Цертелєва, ми звернулись до такого жанру як інтелектуальна біографія, яка постає у вигляді інтегральної конструкції, що розпадається на систему своєрідних міні-біографій як-от службовця, особистості, громадянина, коханця, інтелектуала, науковця, які є частиною загальної біографії, і, одночасно, мають свої мікросвіти. Завдання біографа полягає у зведенні частин біографій під загальний знаменник, де читач зможе побачити розвиток автономних світів особистості у їх тісній взаємодії.

Невід'ємною частиною складових інтелектуальної біографії є аксіологічний, гносеологічний та онтологічний її аспекти. А відтак є потреба говорити про духовну біографію діяча, яка іманентно, незримо присутня в усіх перерахованих іпостасях.

Під духовною біографією розуміємо реконструкцію процесу духовного становлення особистості із прив'язкою до подієвої біографії діяча. Духовна біографія має справу, перш за все, із духовними пошуками героя, його вірою,

«устремлением к высшему началу, нравственными взлетами и падениями, преодолением в себе зла»¹.

Складність створення духовної біографії полягає у тому, що автор повинен проникнути у внутрішнє, сокровенне життя героя, дослідити тонкі рухи його душі, релігійні пошуки і шляхи духовного розвитку, що не завжди відображається документально. Відповідно джерелами духовної біографії виступають, перш за все, «сповідальні» пам'ятники літератури – автобіографії, щоденники, листи, а для мислителів та поетів – їхня творчість, прозаїчна та поетична².

Упродовж усього життя М. Цертелєв постійно займає свої думки «вічними» питаннями, на різних етапах для нього важлива проблема осмислення життя. Елементи саморефлексії, самозанурення спостерігаються як в особистих джерелах М. Цертелєва так і в його творчості. Показовим в цьому плані є лист М. Цертелєва до свого сина Петра³.

Провідною ідеєю листа є створення спогадів князя. Показово, що спочатку реконструкція життєвого шляху планувалась ним у двох різних площинах: літературній і службовій. Утім певний синкретизм творчо-інтелектуального життя з професійно-громадським вносить корективи в остаточний план спогадів:

«1. *Малороссия* или воспоминания о моем детстве, образовании, родных и близких знакомых.

2. *Служба в столице и провинциях*, или воспоминания литературные и служебные.

3. *Швейцария и Москва* – воспоминания о трехлетнем пребывании за границей и возвращении в Россию»⁴.

Цей фрейм-сценарій є саморефлексією власного життєвого шляху, особливо цікавим і цінним для дослідника є той факт, що рефлексивність М. Цертелєва за «спрямованістю» є спробою не лише сприйняти й осмислити свою психіку (інтрапсихічна рефлексія), але і зрозуміти поведінку інших людей (інтерпсихічна рефлексія). Саморефлексія М. Цертелєва виступає компонентом самопізнання, результатом якого є розуміння та пояснення своїх думок і почуттів, мотивів поведінки, здатність відповідати на причинні питання щодо свого характеру, світогляду, ставлення до себе й інших людей тощо. У буттєвому контексті це називається «дізнатися правду про самого

¹ Павлова Т.А. Опыт духовной биографии: Джон Вулман // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. 5. Специальный выпуск: Историческая биография и персональная история. М., 2001. С. 280.

² Там само. С.280-281.

³ Письмо Цертелєва Н. А. Цертелєву П. Н. (сыну) // РГАЛИ. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 32. 2 лл.

⁴ Там само.

себе»⁵. Структура спогадів М. Цертелева демонструє нам багатовекторний напрямок рефлексивності, зокрема можемо виокремити:

- *комунікативну рефлексію*, метою якої є усвідомлення індивідом того, як він сприймається іншими партнерами по спілкуванню;
- *особистісну рефлексію*, яка дає змогу зрозуміти свій внутрішній світ;
- *інтелектуальну рефлексію*, що дає змогу спів ставити власні дії і предметні ситуації⁶.

Крім обґрунтування власної «концепції життя» для себе спогади М. Цертелева спрямовані й на «зовнішнього читача». Князь планує розпочати мемуари з другого розділу, вважаючи «что содержание его интереснее других и то что он небольшими статьями может быть помещаем в современных журналах». Можливо, саме так, уже на схилі віку, М. Цертелев прагнув нагадати про себе, звернути увагу на свою хоча і коротку, втім досить бурхливу літературно-творчу діяльність.

Однак, намагаючись зрозуміти траєкторію духовних пошуків М. Цертелева, для нас більш цікавими були б перший та третій розділи, адже ця частина мемуарів на відміну від другого розділу, має менш «публічний» характер, натомість сповнена «домашніми», особисто-інтимними переживаннями. Якщо другий розділ має на меті відображення «інших» для інших, то перший і третій – «себе» для себе та сім'ї. Вважаємо, що ця частина мала б стати складовою сімейної хроніки, зафіксувати постать князя саме для нащадків. Свої мемуари, окрім суспільно-літературного призначення, він міг мислити і як складову в історії духовної генеалогії, пов'язаної з передачею культурного досвіду родової самосвідомості, моральних якостей.

Не маючи претензій на літературне визнання, свій творчий доробок М. Цертелев планує зберегти для своїх дітей: «на память тебе, братьям и сестрам твоим, я соберу что сохранилось в моих бумагах, велю переписать и оставлю каждому из вас по рукописному экземпляру – а один, для мама, хочу переписать собственноручно». Із вищесказаного бачимо, що літературна спадщина для самого князя набуває статусу «родової пам'яті», а не професійно-суспільного значення. Особливо ніжним і турботливим видається бажання власноручно створити один екземпляр для «мама» (йдеться про другу дружину князя Цертелеву (у дівочтві Чулкової) Варвару Семенівну).

Категорія «сім'я» є однією з пріоритетних у системі цінностей князя. Ще не будучи одруженим він присвятив вірш коханій, припускаємо що це була його майбутня перша дружина Анна Войнова: «Не позабудь меня/ друг милой, друг безценный/ Будь счастлива в стране любезной мне родной,/ И вспомни иногда того кто удаленный/ Надолго от тебя, живет одной тобою»⁷.

⁵ Леонтьев Д. А., Аверина А. Ж. Феномен рефлексии в контексте проблемы саморегуляции [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2011. № 2(16). URL: <http://psystudy.ru>.

⁶ Там само.

⁷ Цертелев Н. А. Стихотворения. Сборник, подготовленный к печати П.А.Бессоновым // РГАЛИ. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 20. Л. 10.

Ідеал *дружини* для М. Цертелєва абсолютно типовий для І-ї чверті ХІХ ст.: сім'я уявляється для нього патріархальною, голова родини – безперечно чоловік. Втім вага і вплив жінки в сім'ї теж відіграють велику роль, від неї залежить «побутове» життя родини, а також затишок та тепло у домі. Дружина для М. Цертелєва це перш за все найкращий і найдорожчий друг, недарма ж і в поезії, і у листах як першу, так і другу дружину він називав «*милий друг*».

Для князя основа подружжя – це духовна єдність, відповідальність один за одного. Очевидно у М. Цертелєва і його дружин були схожі погляди на інститут сім'ї, і це дало змогу існувати родині Цертелєвих в єдиному сенсовому просторі впродовж декількох десятиріч. За це і цінував князь своїх дружин та був їм дуже вдячним.

Особливе місце в житті М. Цертелєва займають його *діти*, він був главою великого сімейства – мав сімох дітей. Методи та шляхи виховання нащадків для князя завжди у центрі уваги: «С грустью вижу, что не в силах достигнуть главной цели отца семейства, что мое влияние на нравственно-религиозное воспитание моих детей слишком не достаточно для того, чтобы оградить их от современной нравственной эпидемии, которая вдыхается юношеством вместе с воздухом»⁸.

М. Цертелєву необхідно мати невидимий духовний зв'язок з дітьми, він не просто батько – він близький друг, який допомагає визначити правильні «життєві орієнтири для своїх нащадків: «Друзья мои! Дорожите добрым именем как я дорожил им. Будьте искательны без низости, самолюбивы без суетного тщеславия; терпеливы, но не беспечны; снисходительны к другим и строги к самим себе; трудитесь, но берегите здоровье, веселитесь, но не предавайтесь суетности; ищите удовольствий не в предметах вас окружающих, но в глубине души вашей, не в блеске и шуме Света, но в скромном кругу добрых родных и приятелей... если будете в силах помогайте бедным, прежде родным, а затем и чужим. Не ограничивайте этих пособий одними деньгами или другими вещами, но помогайте вашим советом, вашим искренним участием. Любите не только друг друга, но любите всех, даже врагов ваших, не думайте, что это трудно. Господь поможет вам»⁹.

Особливе місце в житті М. Цертелєва займає почуття *дружби*. Аналізуючи переписку князя в очі зразу кидається контраст між просто знайомими, колегами по роботі та справжніми друзями. До останніх належать листи С. О. Маслової – найкращого друга князя із студентських часів. Це не просто листи, це скоріше сповідь, філософські роздуми про життя і смерть,

⁸ Письма (2) Цертелєва Н. А. Маслової С. А. / Бессонов П. А. Князь Николай Андреевич Цертелєв (Эпизод из истории русской литературы и педагогической деятельности на протяжении полувека) [монография] // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 7. Л. 133 об.-134.

⁹ *Цертелєв Н. А.* «Последнее земное слово детям моим». Духовное завещание (пометка автограф) // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 27 – 5 мая 1843. Л. 1 – 1об.

передача своїх поглядів, мрій, бажань, почуттів, це демонстрація із середини свого внутрішнього світу, свого справжнього «я». Їхня переписка нагадує передачу один одному найпотаємнішого що є в душі кожного, так М. Цертелєв писав другу:

«В жизни моей были мрачные дни, были тяжелые часы, и в эти дни и часы чувствовал я присутствие Бога живого. И страшные и радостные были эти минуты, я из глубины сердца взывал: верую Господи, помоги моему неверию! и Господь помогал мне и душа успокоилась, и тучи проходили, и вот я достиг до рубежа, отделяющего время от вечности, любовь Его не оставляла меня в этом пути и Он по беспредельному Его милосердию даровал мне тихую, спокойную, счастливую старость – да, я счастлив, как немногие (курсив – М. С.)»¹⁰.

Часто в листах зустрічаємо вітання із святами: Новим Роком, Різдом Христовим; Великоднем. В цьому немає нічого дивного, адже цього вимагає етикет того часу, це прояв ввічливості. Однак в листі до С. О. Маслова відчувається зовсім інший тон, слова до друга це не просто звичайна увага, це поклик серця: «И я прошу у тебя добрый друг, Христианин о прощения во всем, в чем я виноват пред тобою. Помолись, чтобы и Господь отпустил мне прегрешения мои вольные и невольные. Я верую в силу теплой, живой молитвы и убежден, что молитва друга, как молитва родителей, привлекает на нас благословение Божье»¹¹.

Тому не дивно що своїм дітям князь заповідає: «Дети мои! Уважайте единственного друга моего Степана Алексеевича Маслова будьте с ним искренны и следуйте его советам. Дорожите приятнью всех кто был благорасположен ко мне в особенности Ив. Кор. Третьякова, Ф. Ф. Кодинцу, Ильи Пет. Капниста, Анд. Алек. Голубинова»¹².

Послання до друзів¹³ дають нам уяву про меланхолійну, мрійливу та досить чуйну людину, до того ж зовсім не вибагливу у побуті. Не можна оминати факту ностальгії автора за минулим. Він постійно протиставляє традиційні та нові порядки, причому зовсім не розуміючи та не схвалюючи останніх. Недарма плануючи писати спомини він наголошує на тому, що збирається описати малоросійські типи, яких зараз уже немає, образ життя, який був за 70 років до цього¹⁴.

¹⁰ Письма (2) Цертелєва Н. А. Маслову С. А. / Бессонов П. А. Князь Николай Андреевич Цертелєв (Эпизод из истории русской литературы... // РГАЛИ. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 7. Л. 133 об.

¹¹ Там само.

¹² Цертелєв Н. А. «Последнее земное слово детям моим». Духовное завещание (пометка автограф) // РГАЛИ. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 27 – 5 мая 1843. – Л. 1 об.

¹³ Цертелєв Н. «Н. Я. За-у» // Благонамеренный. 1825, часть XXIX. № 1. С. 6-8; Цертелєв Н. А. Стихотворения. Сборник, подготовленный к печати П. А. Бессоновым // РГАЛИ. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 20. Л. 53.

¹⁴ Письмо Цертелєва Н. А. Цертелєву П. Н. (сыну) // РГАЛИ. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 32. Л. 2.

Із вище сказаного ми уже переконалися у важливості для духовного життя М. Цертелєва такої складової як *релігія*. Він всім серцем вірить в Бога, дякує йому за прожите життя, за тиху, спокійну, щасливу старість; за блага які в нього є тощо. У скрутні хвилини віра в Бога є променем світла у темряві. В своєму духовному заповіті М. Цертелєв звертається до дітей: «Дети мои! Благодать Господа нашего Иисуса Христа да будет с вами и в сем и в будущем веке! Да сохранит вас Господь кровом своего милосердия и да обратит к истине не у дверей гроба, но в самом начале земной вашей жизни. Дети, милые, добрые дети мои! Уповайте на Бога, молитесь ему и благовейте пред ним. Дети мои! В каком бы положении вы не были за все благодарите Бога и верьте, что он все устраивает для блага вашего или в этой земной или в будущей небесной жизни»¹⁵.

Людина, яка намагається по філософські осмислити свій «життєвий шлях» рано чи пізно зіштовхується із проблемою «*життя та смерті*». Тема смерті починає осмислюється М. Цертелєвим в досить молодому віці, його поезія насичена думками про вічне та тлінне.

В духовному заповіті, написаному в 1843 р. читаємо «Прошу, приказываю вам не плачте, но молитесь о мне – и когда Господь призывает меня к себе, не ропщите и не предавайтесь отчаянью, это большой грех! Со смертью моей вы лишитесь земного отца, но есть Отец небесный, общий, и ваш и мой и каждого, благий, всемогущий, милосердный, он не оставит вас, как не оставлял меня от колыбели и до сего дня, да он не оставит вас! Я это чувствую, я уверен в этом.

Дети мои! Прошу вас еще раз не предавайтесь горести, но ежегодно, в день моей кончины, помолясь Господу в святом храме его, об отпущении грехов моих, прочтите в тишине и спокойствии сердца, сие последнее земное мое слово, по слабости человеческой орошаемое слезами моими»¹⁶.

Текст заповіту демонструє відсутність страху у М. Цертелєва перед смертю. Він закликає відпустити його спокійно, однак бажає щоб пам'ять про нього була «живою». Можливо, сама категорія смерті ще не осмислювалась автором як неминучий кінець «життєвого шляху», а її застосування в поезії чи его – джерелах використовувалось у переносному, символічному значенні, скажімо у хвилини розпачу, суму, скорботи.

Зовсім інше уявлення про смерть бачимо в листі М. Цертелєва до С. Маслова від 8 березня 1867 р. (тобто за 2 роки до смерті князя): «в старости мы часто говорим о смерти, но говорим так, как будто бы она была за горами, а не за плечами у нас; произнося слова *смерть*, мы редко думаем о таинственном значении этого слова и, что еще замечательнее, даже при желании нашем, произнося это слово, пробудить в душе те чувствования, которые кажется неразлучны с ним, нам не всегда удается это. Говорю по

¹⁵ *Цертелєв Н. А.* «Последнее земное слово детям моим». Духовное завещание (пометка автограф) // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 27 – 5 мая 1843. Л. 1-1 об.

¹⁶ *Цертелєв Н. А.* «Последнее земное слово детям моим». Духовное завещание (пометка автограф) // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 27 – 5 мая 1843. Л. 2.

опыту. Да, по собственному опыту: ежедневно, в вечерних моих молитвах, благодаря Господа за проведенный день и думая о близком последнем моем дне, я усердно молю Его даровать мне Христианскую кончину в мире и покаянии, с полным сознанием, твердой верой в загробную жизнь, с несомненной надеждой на милосердие Творца и с живым чувством любви к Искупителю; но эта молитва не всегда возбуждает те чувствования, которыми желал бы наполнить мою душу – и редко, редко сопровождается слезами умиления, после которых так легко, так радостно на сердце, так светло и покойно в уме! – от чего же это? От того ли, что молитва наша не всегда бывает равно пламенна, или потому, что это посылается свыше, как новая милость Божия, как новое духовное благо?»¹⁷.

Це вже не реакція на раптовий напад хвороби, це глибокі роздуми про кінець буття, про таїнство того що буде після земного життя. Тут наявна певна дихотомія: з однієї сторони смерть для князя виступає як неминуча реальність, а з іншої – відчувається бажання ухопитися за «життя», встигнути прожити його якомога повніше.

Важливим компонентом гармонійного життя М.Цертелева виступає *творчий процес*, як зазначає сам князь: «Я никогда не имел претензий на литературную известность, а потому не желал печатать собрания моих стихов и прозы; я писал потому только, что мне хотелось писать, потому что это доставляло мне приятное занятие, а иногда какую-то потребность души, изложить на бумаге то, что я думал или чувствовал»¹⁸.

Творчість потрібна Миколі Андрійовичу для реалізації власної індивідуальності, задоволення духовно-естетичних потреб. Вона виступає в якості сили, що «трансформує, сприяє позитивній самооцінці і забезпечує самопросування індивіда в своєму розвитку»¹⁹. Творчість для М.Цертелева – це частина життя, внутрішньо мотивований процес активного пошуку потенційних можливостей гармонійного вирішення об'єктивних і суб'єктивних протиріч; це засіб у розумінні практично-духовного світу. Для князя характерне художньо-образне освоєння дійсності. За допомогою творчості він відтворює, образно моделює своє життя, вона допомагає уявно скорегувати, доповнити, продовжити, а іноді і замінити реальність.

Дотепер ми говорили про суто внутрішній, духовно-глибинний світ М.Цертелева. Однак духовний розвиток людини проявляється і у її культурній, громадсько-політичній діяльності. Прояв «індивідуального духу»

¹⁷ Письма (2) Цертелева Н. А. Маслову С. А. / Бессонов П. А. Князь Николай Андреевич Цертелев (Эпизод из истории русской литературы... // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 7. Л. 133 об.

¹⁸ Письмо Цертелева Н. А. Цертелеву П. Н. (сыну)// *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 32. Л. 1.

¹⁹ *Ильин Е. П.* Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб., 2009. – С. 10.

відбувається в контексті «духу часу, історичної, соціокультурної специфіки епохи його життя»²⁰.

Історичний час, в якому жив М. Цертелев характеризується переходом від однієї світоглядної системи до іншої, відбувається еволюція суспільних і особистих ідеалів, що виразилось у появі нових етичних концепцій²¹. Громадсько-культурна ситуація I-ї чверті XIX ст. породжує у російському суспільстві проблему «розриву поколінь», що за великим рахунком представляла ціннісний розрив, утілений у протистоянні невеликої, але значущої групи домінуючій традиції, системі, устрою²². У цій історичній ситуації покоління біологічних однолітків поступаються культурним поколінням людей різного віку, які втім мислять в одній системі координат і сповідують одні принципи.

Перед дворянином постає проблема індивідуального вибору подальшого шляху розвитку держави. Досить влучним видається застосування такого поняття як поява «дворянина, що кається», поступово ця категорія сприяє формуванню інтелігента нового типу, «вскормленого» романтичним духом епохи, однак маючого досить чіткі політичні принципи²³. Це та частина дворянства, яка відчуває, бачить проблему пануючої в суспільному житті кризи, усвідомлює та пропагує необхідність переходу Росії на загальноцивілізаційний шлях модернізації.

На іншому ідейно-політичному полюсі представники тієї частини дворянства, для якої непорушним, сакральним є традиційний устрій життя російського суспільства з його традиціями, моральними основами, обожнюванням, певною мірою тотемізацією образу государя.

Ідейно-політична система кожного дворянина залежала як від його особистої морально-етичної системи так від наявної соціально-політичної та культурно-ідейної ситуації в суспільстві. На остаточний вибір впливали як глибинні духовні поклики так і прагматичні раціональні, підчас меркантильні мотиви. Яким же був вибір дворянина – Цертелева, якими були його політичні переконання, орієнтації, установки, суспільна думка?

«Любите Государя и отечество, повинуйтесь властям, строго исполняйте христианские и гражданские обязанности и Господь благословит

²⁰ *Полозова Т. А.* Духовность – аттрактор акме-развития // Психологические проблемы смысла жизни и акме: Электронный сборник материалов XV симпозиума / Под ред. Г. А. Вайзер, Н. В. Кисельниковой. М., 2010. С. 25.

²¹ *Рыкова Е.К.* Категория счастья в духовной биографии Ивана Петровича Тургенева // XVIII век: Искусство жить и жизнь искусства. – М., 2004 / <http://www.philology.ru/literature2/rykova-04.htm>

²² *Левада Ю.* Заметки о проблеме поколений – <http://www.polit.ru/wordl/2002/04/17/474862.html>.

²³ *Бертолисси Серджио.* Три лица русской интеллигенции: Радищев, Чаадаев, Сахаров // pda.coolreferat.com

вас»²⁴ – ця настанова дітям із духовного заповіту князя наскрізною ниткою проходить через усе його життя. М. Цертелєв свідомо, щиро робить вибір на користь «незыблемости» монаршого трону та політичних устоїв²⁵. Він завжди прославляє Монарха, вірить в його сили і молиться за нього. Монарх для загального блага повинен мати набір певних якостей, як-от: правдивість, мудрість, працьовитість, милосердя, справедливість²⁶. Щира віра в непорушність інституту монархії та пануючої системи не заважає М. Цертелєву бачити вади суспільства:

Злу, у нас, ни меры, ни предела!
 Везде, во всем корысть, коварство, ханжество
 И своевластва торжество
 Здесь зависть, там – невежество преграда,
 Надменность, клевета, и вместе низость, лесть;
 За слово правды гнев и месть,
 А за ласкательство – внимание награда!
 Будь честный, дельный человек,
 Чернорабочим будешь век;
 Будь глуп и подл, имей лишь связи,
 И вытащат тебя из грязи. –
 Спит совесть и молчит закон!
 Украдьте рубль «Сибирь» гласят уставы,
 Украдьте миллион и будете вы правы!²⁷

М. Цертелєв намагається дати відповідь на питання чому так сталося і як далі жити? Цікаво, що це ж питання намагалися вирішити і дворяни-декабристи, які бачили найголовнішу ваду суспільства у кріпосному праві. Для М. Цертелєва кріпосне право – це головний стовп на якому тримається вся система. Проблема, на його думку, в іншому: в занепаді моралі, низькопоклонстві перед Заходом та у поведінці самого дворянина, якому князь надає виключну роль у суспільстві: «Мы старшие в семье, вожатые народа/ Мы – стражи родины и трона»²⁸.

Продовжуючи тему моральної ситуації у Росії М. Цертелєв писав С. Маслову: «К чему приведет нас рационализм, дошедший до безумия, известно одному Богу. Но может быть это начало нравственного кризиса Европы – дай Бог! уже являются люди, публично обличающие безумие – конечно слова их еще до сих пор для большинства глас вопиющий в пустыни

²⁴ *Цертелев Н. А.* «Последнее земное слово детям моим». Духовное завещание. (пометка автограф) // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 27 – 5 мая 1843. Л. 1.

²⁵ *Цертелев Н. А.* Стихотворения. Сборник, подготовленный к печати П. А. Бессоновым // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 20. Л. 53.

²⁶ *Цертелев Н. А.* Утро нового года // *Вестник Европы*. 1828. №7. С. 161-164.

²⁷ *Цертелев Н. А.* Стихотворения. Сборник, подготовленный к печати П. А. Бессоновым // *РГАЛИ*. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 20. Л. 40 об.

²⁸ Там само. Л. 39 об.-42.

– но можно и должно надеяться, что семена, бросаемые ими, взойдут и принесут желаемый плод»²⁹.

Духовні пошуки М. Цертелєва невіддільні від історичної епохи, все його життя це дійсно філософський пошук «себе»; намагання збагнути свою роль в макросвіті. Первинною силою людського життя і головною умовою формування духовної особистості є віра. Кожна людина намагається знайти предмет любові і присвятити йому своє життя. Кожній людині властиве (свідоме або несвідоме) тяжіння до того, щоб знайти деякий безумовний і вищий життєвий зміст і «причепитися» до нього, як до головного джерела, сенсу і світла життя. Людина вірить в те, що сприймає як найістотніше у своєму житті, чим вона дорожить, чому служить, що складає предмет її устремління. Той хто має такий предмет, той вірить у нього³⁰.

Безперечно М. Цертелєв мав такий предмет, в який вірив, яким жив і віддавався повністю. Стовпами його віри стали «Родина», «Релігія», «Держава». Все життя він намагався змоделювати ідеальний образ сім'ї і робив усе заради його реалізації в життя. Його глибинне «єство», внутрішні сили впродовж усього життєвого шляху намагалися пізнати суть вищих, потаємних сил.

Щира любов та переживання за свою державу, сприяли виробленню у М. Цертелєва свого власного бачення на історичний розвиток, своєї власної ідейної платформи, яка багато в чому не тільки з висоти сьогодення дня видається не зовсім відповідною вимогам часу, а й сучасниками сприймалася вороже, без розуміння. Однак він жодного разу не відступив, жодного разу не пішов на компроміс, палко боровся і сперечався за свої погляди.

²⁹ Бессонов П.А. Князь Николай Андреевич Цертелев (Эпизод из истории русской литературы... // РГАЛИ. Ф. 2866. Оп. 2. Д. 7. Л. 134.

³⁰ Борисова Н.В. Духовная личность и смысл ее жизни // Психологические проблемы смысла жизни и акме: Электронный сборник материалов XV симпозиума. С. 49-50.